תנ״ך · ראשונים · רבינו חננאל · תורה

# רבינו חננאל על שמות

רבנו חננאל [ר"ח]

**ספריית אור ברסלב** · or-breslev.co.il

# רבינו חננאל על שמות

רבנו חננאל [ר"ח]

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/רבינו-חננאל-על-שמות/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

# תוכן העניינים


**פרק ג** ..... 4
פסוק ט ..... 4
פסוק יח ..... 4
פסוק כב ..... 4
**פרק ד** ..... 4
פסוק י ..... 4
פסוק כב ..... 4
פסוק כד ..... 5
**פרק ה** ..... 5
פסוק ז ..... 5
פסוק כב ..... 5
**פרק י** ..... 6
פסוק יד ..... 6
פסוק יט ..... 6
**פרק יא** ..... 7
פסוק ב ..... 7
**פרק יב** ..... 7
פסוק ב ..... 7
פסוק מ ..... 9
**פרק יג** ..... 10
פסוק י ..... 10
פסוק יז ..... 10
**פרק יד** ..... 11
פסוק לא ..... 11
**פרק טו** ..... 11
פסוק כב ..... 11
**פרק טז** ..... 11
פסוק ג ..... 11
פסוק טו ..... 11
פסוק טז ..... 12
**פרק יט** ..... 12
פסוק טז ..... 12
**פרק כא** ..... 12
פסוק כ ..... 12
פסוק כד ..... 12
**פרק כב** ..... 13
פסוק ב ..... 13
**פרק כג** ..... 13
פסוק כ ..... 13
**פרק כד** ..... 14
פסוק ג ..... 14
פסוק ח ..... 14
**פרק כה** ..... 14
פסוק לט ..... 14
**פרק כט** ..... 15
פסוק מ ..... 15
**פרק לב** ..... 16
פסוק ד ..... 16
פסוק טו ..... 17
פסוק לה ..... 17
**פרק לג** ..... 18
פסוק ה ..... 18

## פרק ג

### פסוק ט

**וגם ראיתי את הלחץ אשר מצרים לוחצים אותם**. מפני שנכנסו למצרים בשבעים נפש והושיבם יוסף בארץ גשן ולא היתה הארץ מכילה אותם כי היתה הברכה בהם. והמצרים לא היו מניחים אותם להתרחב בארץ אבל היו לוחצים ודוחקים אותם כמו שאמר הכתוב (שופטים א') וילחצו האמורי את בני דן ההרה כי לא נתנו לרדת בעמק:

### פסוק יח

**נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר**. חס ושלום שיהיה הדבור הזה ערמה כדי לברוח אלא כדי לקבל המצות. כי רצה הקדוש ב"ה להכניסם במצות מעט מעט. שהרי נצטוו תחלה על השבת במרה. וכענין שמצינו באברהם שלא אמר לו מיד קח נא את יצחק אלא קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק:

### פסוק כב

**ושאלה אשה משכנתה**. חס ושלום שיתיר הקב"ה לגנוב דעת הבריות שישאלו מהם כלי כסף וכלי זהב. ולא ישיבו להם. אבל לשון ושאלה הוא שתתן לה במתנה. שכן מצינו בגדעון (שופטים ח') ויאמר אליהם גדעון אשאלה מכם שאלה ויתן לי איש נזם שללו וגו'. וכן מצינו בבת שבע (מ"א ב') שאלה אחת קטנה אנכי שואלת מאתך יתן את אבישג השונמית וגו'. הרי מתנה שנקראת בלשון שאלה. ומה שאמר **ושאלה אשה משכנתה** היה לו לומר ושאל איש מאת המצרי. אבל זה קל וחומר כי אם לנשים היו נותנים מתנות כל שכן לאנשים. וכמהו (ישעיה ל"ג) מרבה פסחים בזזו בז קל וחומר הרצים:

## פרק ד

### פסוק י

**כי כבד פה וכבד לשון אנכי**. זה שהזכיר שני דברים כבד פה וכבד לשון יורה כי משה רבינו לא היה צח (הדבר) [הדבור] באותיות זשצר"ס שהן אותיות השינים זהו שאמר **כי כבד פה** גם לא באותיות הלשון שהם אותיות דטלנ"ת. ועל זה אמר **וכבד לשון**:

### פסוק כב

**בני בכורי ישראל**. מה שמסרתים בידך לשעבד אותם אל תחשוב שהוא מפני שהם קלים בעיני. לא רציתי אלא ליסרם כענין שכתוב (דברים ח') וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסריך. ואתה הכבדת עליהם עולך. לפיכך אני עתיד להכות את

בנך בכורך היא המכה האחרונה שבעשרת מכות וקראם בני בכורי ישראל דרך חשיבות ומעלה כענין שכתוב (הושע א') בני אל חי. וכן הר סיני שהוא מקודש מכל ההרים נקרא ה' ה'. וכן בית המקדש המקודש מכל בית נקרא בית ה' כענין שכתוב (ישעיה נ"ו) כי ביתי בית תפלה:

### פסוק כד

**ויהי בדרך במלון ויפגשהו ה' ויבקש המיתו**. משה לא היה שם במלון כי כן הזכיר למעלה **ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכיבם על החמור**. ובאור הפסוק ששלח אותם לפניו. ואחר כך **וישב מצרימה**. וכיון שכן לא היה משה עתה במלון. ואמר **ויבקש המיתו** כלומר לנער שהיה המלאך נעשה כמין נחש ובולעו מראשו ועד ירכיו וחזר ובולעו מרגליו ועל מקום המילה. ואז **ותקח צפורה צור**. כי הבינה שהיה העונש על שאיחרה זמן המצוה ולא מלה אותו ביום שמיני:

## פרק ה

### פסוק ז

**לא תאספון לתת תבן לעם**. יתכן כי הגזרה הזאת לא עמדה כי אם פעם אחד שיעשו הלבנים ולא ינתן להם תבן וזהו תוספות האל"ף:

### פסוק כב

**למה הרעותה לעם הזה**. אין זה לשון תלונה והטחת דברים אבל הוא לשון שאלה. כי שאל משה לפני הקב"ה המדה הזאת למה צדיק ורע לו רשע וטוב לו. שהיה רואה לישראל בשעבוד גדול ועצום ובצרות רבות. ולמצרים רשעים הכופרים היה רואה הצלחה ושלוה. ולפי שהיסורין באין על כמה חלקים. יש מי שיסורים באין עליו על עונות שעשה כענין שכתוב (ישעיה נ"ז) בעון בצעו קצפתי ואכהו. ויש מי שיסורין באין עליו כדי להטיב באחריתו כענין שכתוב (דברים ח') למען ענותך לנסותך להטיבך באחריתך. והן הן יסורין של אהבה. והוא שכתוב (תהלים צ"ד) אשרי הגבר אשר תיסרנו יה. לפיכך כשראה משה כי מיום באו אל פרעה בדבר השם ית' הכביד עולו עליהם ואמר תכבד העבודה שאל להשם יתברך למה הנחת להרע לעם הזה ובידך כח להצילם והצל לא הצלת, והיא כמו ותחיין את הילדים וכל הבת תחיון (שמות א') כי אין ביד האדם כח להמית ולהחיות. אבל הכונה להניח להם חיים. וכן בכאן למה הרעות למה הנחת להרע. ומתירא אני שמא יוסיף להרע. והנה השאלה הזאת היא שאלת הנביא ירמיה שאמר (ירמיה י"ב ו') מַדּוּעַ דֶּרֶךְ רְשָׁעִים צָלֲחָה שָׁלוּ כָּל בֹּגְדֵי בָגֶד. שאל מאת הקב"ה אם שלות

הרשעים הוא גמול לחסד שעשו כבר בעולם הזה. או הוא כדי לכפול עונותם ולהרבות להם יסורים. והקדוש ברוך הוא השיבו שאין שלות הרשעים והצלחתם כי אם להוסיף עונש על עונשם. וכענין שאמר דוד (תהלים ס"ט) תננה עון על עונם ואל יבאו בצדקותיך. וכן בכאן היתה תשובת הקב"ה למשה (ו' א') עתה תראה אשר אעשה לפרעה יאמר היסורים האלה לישראל אינו אלא לכפול שכר על שכרם זהו עתה תראה. וההצלחה והשלוה לפרעה אינו אלא לכפול עונש על ענשו. זהו אשר אעשה לפרעה. כלומר כבר הכנתי לו המכות. ומפני זה היה הסבה מאתי שתכבד עליהם העבודה מיום ששלחתיך. כדי לכפול עונש על ענשם ולהגביר ולהעדיף שכר לישראל כשהם עומדים באותם יסורין וסובלים אותם באהבה:

## פרק י

### פסוק יד

**ואחריו לא יהיה כן**. על ידי נביא. וכמהו מה שכתוב בחזקיה (מלכים ב' י"ח) בה' אלהי ישראל בטח ואחריו לא היה כמהו. באור זה בבטחון לא היה כמהו. אבל ביראת חטא ובשאר מדות היה כמהו. וכן מה שכתוב על יהושע (י"ד) לא היה כיום ההוא לפניו ולאחריו לשמוע ה' בקול איש כלומר להעמיד חמה בדבור איש. אבל העמיד הקדוש ברוך הוא ויתעלה שמו הגדול החמה למשה רבינו ולנקדימון בן גוריון מעצמו בלא דבור איש:

### פסוק יט

**לא נשאר ארבה אחד בכל גבול מצרים**. מעת עתרת משה רבינו עד עכשיו אין ארבה מפסיד בכל גבול מצרים ואם יפול בארץ ישראל ויבא ומכנס בגבול מצרים אינו אוכל מכל יבול הארץ כלום. עד עכשיו. וזה כבר דבר ידוע הוא לכל (והנה דברי משה בתפלתו נאמנים לשעה ולדורות) בא וראה כי בצפרדע אמר רק ביאור תשארנה ולפיכך נשאר בו (שרץ המים הנקרא) אל תמס"ח עד עכשיו (ושם מתגדל. ואומרים כי לפעמים יוצא מן המים שבנהר נילוס ששם גדולו. ויוצא על שפת הנהר ובולע מה שמוצא שם ב' או ג' בני אדם ביחד. ואין שילטון בגופו חנית וחצים אלא אם יכוונו לתקוע בבטנו. ואמרו הרופאים כי יש לו ארס והנוגע בגופו מזיק לאדם אפי' אחר מיתה והוא מין צפרדע והנה מכח דברי משה נשאר השרץ הזה שם) אבל בארבה כתיב לא נשאר ארבה אחד בכל גבול מצרים. ועל זה אמר (תהלים ק"ה) שיחו בכל נפלאותיו:

# פרק יא

## פסוק ב

**וישאלו איש מאת רעהו וגו' כלי כסף וגו'**. אין שאלה זו כשאלה האמורה בכלים (פ' משפטים כ"ב י"ג) שהוא שאלה על מנת להחזיר. אלא צוה שישאלו מהם במתנה. והקדוש ב"ה יתן להם חן בעיני המצרים ויתנו להם. ואין זה גנבת דעת שיצוה בה הקדוש ב"ה חס ושלום. אבל היה הדבר מותר להם שהרי העבודה שעשו להם אין לה ערך ואין לשכר המלאכה ולשוויה סוף ותכלית. והלא דין תורה היא בעבד שעבד את אדוניו שבע שנים שהוא חייב בהענקה שנאמר (דברים ט"ו) וכי תשלחנו חפשי מעמך לא תשלחנו ריקם הענק תענק לו מצאנך מגרנך ומיקבך. על אחת כמה וכמה המצרים שהיתה אצלם עבודת ישראל של רד"ו שנים:

# פרק יב

## פסוק ב

**החודש הזה לכם ראש חדשים**. קביעות החדשים אינה אלא על פי החשבון לא על פי ראיית הלבנה. והראיה שכל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר היה הענן מכסה אותם יומם ועמוד האש לילה ולא ראו בכלם שמש ביום ולא ירח בלילה וזה שאמר הכתוב ואתה ברחמיך הרבים לא עזבתם במדבר את עמוד הענן לא סר מעליהם להנחותם ואת עמוד האש בלילה להאיר להם (נחמיה ט':י"ט) ומהיכן היו קובעים החדשים על פי ראיית הלבנה. אלא ודאי עיקר המצוה בכתוב על פי החשבון.

והנה מסורת בידינו לעולם כי י"ב חדשי השנה, חמשה חדשים מהם כל אחד שלשים יום. וחמשה חדשים מהם כל אחד כ"ט יום. ושנים מהם פעמים ששניהם ל' יום ופעמים שהם כ"ט. פעמים אחד מהם ל' והשני כ"ט. ושני חדשים הללו הם מרחשון כסליו. ומסורת בידינו כי ר"ח תשרי ר"ח לשנים. וכן לכל חודש הלכה למשה מסיני כ"ט יום ומחצה ותשצ"ג חלקים.

ומפורש תמצא ככתוב (דה"א י"ב) ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל ראשיהם מאתים. וכל אחיהם על פיהם ואין לך דבר שצריך חכמה ובינה לקבוע עתים ומועדים כי אם החשבון שהוא סוד העבור.

אבל ראית הלבנה דבר ידוע. כי כשהלבנה נראית הכל יודעין שהוא ר"ח וחג המצות בט"ו ור"ה באחד בתשרי ויוה"כ בעשרה בו וסכות בט"ו בו אבל החשבון אינו אלא

לחכמים מחשבין ומודעין לישראל והם עושים על פיהם. וזהו שכתב לדעת מה יעשה ישראל ראשיהם מאתים וכל אחיהם על פיהם יצאו ועל פיהם יבאו.

וכן תמצא מדברי דוד ליהונתן שאמר (שמואל א' כ') הִנֵּה חׇדֶשׁ מָחָר וְאָנֹכִי יָשֹׁב אֵשֵׁב עִם הַמֶּלֶךְ, לולא שעל פי החשבון היו קובעים ואולי לא תראה הלבנה ולא יקבעו מחר חדש. ולא עוד אלא שהדבר מוכיח שהיו קובעים ב' ימים ר"ח. שנאמר (שם) ויסתר דוד בשדה ויהי החדש וישב המלך על הלחם ולא דבר שאול מאומה ביום ההוא כי אמר מקרה הוא וגו'. וכתיב ויהי ממחרת החדש השני ויפקד מקום דוד ולא יתכן לומר כי ר"ח אחר הוא לפיכך קראו החדש השני. שנאמר ויאמר שאול ליהונתן בנו מדוע לא בא בן ישי גם תמול גם היום אל הלחם. ויקם יהונתן מעל השלחן בחרי אף ולא אכל ביום החדש השני לחם.

הלא הדבר מוכיח שהיו באותו החדש שני ימים של ר"ח כמנהגינו עד עכשיו בהיות החדש יוצא וכן היו נוהגין כל ישראל לקבל חדשים על פי החשבון אלף ומאה שנים מימות משה רבינו ועד אנטיגנוס ראש גולה וראש סנהדרין. והיו בכלל תלמידיו שנים והם צדוק וביתוס. וכשדרש להם אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס נכנס ספק בלבם וחשבו שאין עונש ושכר ויצאו לתרבות רעה והתחילו לעורר בזה בקביעות הירח. ואמרו כי אין עקר המצוה לקבוע חדשים על פי החשבון כי אם בראיית הלבנה. והוא הדבר הצודק והמכוון. והוצרכו חכמי הדור להכחיש דבריהם ולהודיע להם בראיות גמורות. וכן אמרו ז"ל (ר"ה כ"ה א') כך אמר ר' גמליאל - לא תחושו לראיית הירח החשבון הוא העקר - כך מקובלני מבית אבי אבא שאין חדש של לבנה פחותה מכ"ט יום ומחצה ותשצ"ג חלקים. והנה דבריו הללו מוכיחין שלא היה ר"ג סומך על ראיית הלבנה כי אם על פי החשבון.

ועוד משנה שלימה היא (ר"ה כ"ה ב') ראוהו בית דין וכל ישראל וחקרו העדים ולא הספיקו לומר מקודש עד שחשיכה הרי זה מעובר. זו ראיה גדולה שלא היתה בידם עיקר ראיית הלבנה. שאילו היתה בידם עקר ובראייה היו מקדשין איך אחרי ראייתם מעברים אותו.

ועוד גדול מזו (שם שם א') באו שנים ואמרו ראינוהו בזמנו - והיא אור שלשים - ובליל עבורו - שהיא מוצאי יום שלשים - לא נראה וקבלם ר"ג. ואלו היה ר"ג סומך על ראיית הלבנה ולא על החשבון בודאי שנתברר שכיון שלא נראה בליל עבורו שהם עדי שקר. אלא ודאי ר"ג על החשבון סמך ולא על העדאת עדים.

ומה שתמצא לרז"ל (ר"ה כ"ד א') דמות צורות לבנות היו לו לר"ג בטבלא בעליתו בכותל שבהן היה מראה את ההדיוטות. הכונה בזה כי ר"ג עשה צורות הללו לבאר לתלמידי צדוק וביתוס ידיעתו במהלך הלבנה בכל חדש וחדש. וכי הוא יודע בכל חד וחד באיזה צורה תולד. אם ארוכה אם קצרה וכמה תהיה נטויה בגלגל. ולאיזה צד תהיה נוטה. והיה בכל חדש וחדש מבאר לתלמידים ואמר להם הלבנה בזה החדש צורתה כך וכך ונטייתה כך וכך. ובאותה צורה שהיה מראה לתלמידיו בם היו מעידים בכל חדש וחדש. וכיון שראו כך חדש אחר חדש שנה אחר שנה. נתברר להם שאין העיקר אלא החשבון ובטלו דברי החולקים. ואף על פי שהיו מקבלים העדים זכר לדבר. לא היתה סמיכת בית דין כי אם על החשבון.

ודברי הכל דת חק העבור הלכה למשה. שהרשות ביד בית דין הגדול. כשהוא גדול ואין למעלה הימנו בחכמה וביראת חטא ובקי בחדרי תורה וקביעת השנים. הרשות בידו לקבוע ולעבר כפי מה שיראה לו מחוקי סוד העבור. וזהו הדת שצוה הקדוש ב"ה למשה החדש הזה לכם:

## פסוק מ

**ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים**. מצינו בגאלת מצרים ג' קצים, והם ת' שנה ת"ל שנה רד"ו שנה. ת' שנה הם נמנים מתחילת גרות זרע אברהם עם ענים ודלותם ולחצם של בניו שנאמר ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה. ובזה נכלל גרות ועבדות. ת"ל שנה הם נמנים מיצחק משעה שנולד. רד"ו שנה הם שישבו במצרים מנין רד"ו.

וכן תמצא בגאלתנו העתידה ג' קצים בספר דניאל אלף ק"ן ואלף ר"צ אלף של"ה הוא שכתוב תחלה ויאמר אחד קדוש לפלמוני המדבר עד מתי החזון התמים והפשע שומם תת וקדש וצבא מרמס ויאמר אלי עד ערב בקר אלפים ושלש מאות ונצדק קדש חשוב ימים ולילות ביחד וכיון שנחלקם בימים הרי אלף ק"ן שנה וכתיב מעת הוסר התמיד ולתת שקוץ שומם ימים אלף ומתאים ותשעים וכתוב אחריו אשרי המחכה ויגיע לימים אלף שלש מאות שלשים וחמשה והיתה הסבה מאת הקדוש ברוך הוא שהיתה גאלת מצרים על ג' קצים כדי לחזק ידינו הרפות בגלותנו זה ושלא נאמר אבדה תקותנו נגזרנו לנו כי מאחר שנתברר לנו כי ג' קצים אלו של גאלת מצרים שלשתן היו אמת כן עלינו להאמין כי ג' קצים המפורשין בדניאל בגאלתנו העתידה כלם אמת אף על פי שיש שם מדות וחשבונות מתחלפות ועל כן נגזרו כאן וכאן ג' קצים שאם יזכו יהיו נגאלים בראשון ואם לא יזכו בראשון יזכו בשני ואם לא יזכו בשני יזכו בשלישי ואי אפשר שתתאחר הגאלה מן הקץ הקצוב האחרון ואילך:

# פרק יג

## פסוק י

**ושמרת את החקה הזאת למועדה מימים ימימה.** כמה פעמים הזהירה תורה שמירה בפסח. אבל הכתוב הזה לא בא אלא להודיע שמזאת השנה תהיו יודעים זמן מועד השנה הבאה. והזהירה לשמור אותה ומכאן ראיה שעל פי החשבון היו קובעים:

## פסוק יז

**ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים.** הוליכם דרך המדבר לסבה אחרת [עוד] והוא כדי להרבות להם אותות ומופתים. כי אלו הוליכם דרך ארץ פלשתים הקרוב. ויתן הקדוש ברוך הוא בלבם שיתנו להם רשות לעבור דרך ארצם ושלא יעכבו אותם כלל. היה האות קל. ועל כן חייבה החכמה להסב אותם דרך המדבר. להיות האותות רבים וגדולים בירידת המן ועליית השלו והוצאת מים מן הצור. כי כפי מה שיתרחקו מן הישוב יגדל האות והמופת שיעמוד מין האדם במקומות ההם. וכן דרך השם יתברך בעשותו אותות ומופתים עם הצדיקים. שהוא עושה להם נס בתוך נס להגדיל האות והמופת. כי כן מצינו בחנניה מישאל ועזריה. כשהושלכו לכבשן האש. והיה אפשר באות קל בכבוי האש. ולהגדיל האות והמופת היה האש בתוקף כחה ולא הזיקה אותם כענין שכתוב (דניאל ג') די לא שלט נורא בגשמהון ושער ראשיהן לא התחרך. וריח נור לא עדת בהון. וגם דניאל היה אפשר זה באות קל שימית הקדוש ברוך הוא את האריות. ולהגדיל האות הניחם חיים ולא היזיקוהו. והוא שכתוב (שם ו') אלהי שלח מלאכא וסגר פום אריותא ולא חבלוני. גם גדעון שבא להלחם עם מדין היה מחנה מדין כחול אשר על שפת הים. והיה אפשר לעשות אות שינצח אותם בעשרת אלפים איש או במחציתם. ודי מזה אות גדול. וכדי להגדיל האות נצח אותם בשלש מאות איש כי כן כתוב (שופטים ז') רב העם אשר אתך מתת את מדין בידם פן יתפאר עלי ישראל לאמור ידי הושיעה לי. וכתיב ועתה קרא נא באזני העם לאמור מי ירא וחרד ישוב ויצפור מהר הגלעד. וישב מן העם עשרים ושנים אלף ועשרת אלפים נשארו וכתיב ויאמר ד' אל גדעון עוד העם רב הורד אותם אל המים ואצרפנו לך שם. וכתיב ויאמר ד' אל גדעון בשלש מאות האיש המלקקים אושיע אתכם ונתתי את מדין בידך:

## פרק יד

### פסוק לא

**ויאמינו בד' ובמשה עבדו.** האמונה מתחלקת לארבעה חלקים. **אמונה בהקדוש ברוך** הוא שנאמר (דברי הימים כ"ב) האמינו בד' אלהיכם ותאמנו וזהו שכתוב ויאמינו בד' ובמשה עבדו. **אמונה בנביאים** שנתחייבנו לשמוע דבריהם שנאמר (ישעיה נ"ג) מי האמין לשמועתנו. **אמונה בעולם הבא** שיש להאמין כי יש עולם הבא ויש שכר טוב מעותד לצדיקים, וזהו שאמר דוד ע"ה (תהלים כ"ז) לולא האמנתי לראות בטוב ד' בארץ החיים. **אמונה בביאת הגואל** שזה פנה גדולה בתורה זהו שאמר (ישעיה כ"ח) הנני יסד בציון אבן בוחן פנת יקרת מוסד מוסד המאמין לא יחיש. וכל המאמין יש לו זכיות הרבה שנאמר באברהם שהיה שורש האמונה (בראשית ט"ו:ו') והאמין בד' ויחשבה לו צדקה. והנה הוא זוכה לגן עדן שנאמר (ישעיה כ"ו) פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים. וזכה לחיי העולם הבא שנאמר (חבקוק ב':ד') וצדיק באמונתו יחיה. ומי שאינו מאמין בכל אלו עליו הכתוב אומר (איוב ט"ו) לא יאמין שוב מני חושך וצפוי הוא אלי חרב. ואינו זוכה לגאולה שנאמר (יחזקאל כ':ל"ז-ל"ח) וברותי מכם המורדים והופשעים בי. וכתיב (תהלים ל"א) אמונים נוצר ד' ומשלם על יתר עושי גאוה. פירש ד' יתברך נוצר אמונים ואל אותם שאין בהם אמונה משלם ענשם כי הם עושים בגאוה. ואינו זוכה לחיים שנאמר (חבקוק ב':ד') הנה עופלה לא ישרה נפשו בו וצדיק באמונתו יחיה:

## פרק טו

### פסוק כב

**וילכו דרך שלשת ימים ולא מצאו מים.** הדרך היה מהלך ג' ימים. והם הלכו ביום אחד וחסרון המים היה יום אחד שאין טבעו של בשר ודם להתקיים ג' ימים בלא מים. אף כי הטף והנשים מעוברות ומיניקות שהיו בהם:

## פרק טז

### פסוק ג

**מי יתן מותנו ביד ד'.** כלומר בשלשת ימי החשך שמתו בהם רשעי ישראל בארץ מצרים:

### פסוק טו

**מן הוא.** כלומר מאין הוא. לפי שלא ידעו מה הוא:

### פסוק טז

**איש לאשר באהלו תקחו**. זה אשתו שהיא ראויה להיות נמצאת באהל כענין שכתוב (בראשית י"ח) הנה באהל. וכתיב (תהלים מ"ה) כל כבודה בת מלך פנימה. ולמה הכתוב בדרך אסמכתא שחייב אדם במזונות אשתו ובניו הקטנים וזהו שאמר מספר נפשותיכם:

## פרק יט

### פסוק טז

**ויהי קולות וברקים**. הקולות היו קולות המלאכים שמקלסים להקדוש ברוך הוא בכל בקר ובקר שנאמר (איוב ל"ח) ברן יחד כבבי בקר ויריעו כל בני אלהים. והברקים הן מלאכים גם כן שנאמר (תהלים ק"ד ) עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש לוהט וכתיב (יחזקאל א') ונגה כאש ומן האש יוצא ברק.
**וענן כבד על ההר** כדי להפריש בין ישראל ובין מלאכים. שאם היו ישראל רואים אותם נרעדים בראייתם וכן כתוב (שם) ענן גדול ואש מתלקחת ומתוכה דמות ארבע החיות:

## פרק כא

### פסוק כ

**נקם ינקם**. מה שהוציאו בלשון נקמה לפי שהאדון נתכוין להמיתו כשמת תחת ידו. ובא לו בדרך ערמה כאדם הרוצה להנקם מאויביו אבל לא שימיתנו וכיון שהיתה כונתו להמיתו לכך הוציא הכתוב מיתת האדון בלשון נקמה. כלומר אף האדון נקום ינקם:

### פסוק כד

**עין תחת עין**. קבלת רז"ל בזה דמי עין ולא עין ממש. והראיה מה שהזכיר למעלה רק שבתו יתן ורפא ירפא. ואם נעשה באיש אשר יכה את רעהו כאשר עשה בו. מה ישלם אחר כן. והוא גם הוא צריך שבת ורפוי. ועוד כי זה שהוציא עין חברו. אלו עשינו לו כן והוצאנו את עינו. לא כל הטבעים שוים. ואולי השני ימות בהוצאת עינו מפני שטבעו רך מן הראשון. והתורה אמרה עין תחת עין ולא עין ונפש תחת עין. ואם כן אין בזה השוואת היושר והמשפט לכל טבעי בני האדם. זולתי בדמים. ועוד הכתוב שאמר ואיש כי יתן מום באדם כאשר עשה כן יעשה לו שבר תחת שבר עין תחת עין שן תחת שן כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו (ויקרא כ"ד) אי אפשר שתקיים אלא כפי קבלת רז"ל בדמים ולא נטילת אבר ממש. לפי שאי אפשר לאדם לעשות חבורה כאותה שעשה לו חברו באורך וברוחב ובעומק ולא יתכן לו לצמצם. ואם יעשה פחות או יותר לא קיים כאשר עשה כן

יעשה לו. אלא מכאן שאינה ממש אלא דמים כדמי מה שעשה לא פחות ולא יותר. ויש לשאול היאך נקיים כאשר עשה כן יעשה לו, ויש לומר כי פירוש כאשר עשה כן יעשה לו כאשר הרע כן ירעו לו. והראיה מדברי שמשון שאמר (שופטים ט"ו) כאשר עשו לי כן עשיתי להם, והלא הם גזלו את אשתו והוא שרף את תבואתם. והרי מעשה שלהם לא היה כמעשה שלו. אלא ודאי כיון שהרעו זה לזה כאלו השתלמו הגמול. וכן מצינו בדברי הנביא שמתנבא על עשו (עובדיה א' ט"ו) כאשר עשית יעשה לך גמולך ישוב בראשך כי כאשר שתיתם על הר קדשי וגו' והא למדת מן הדעת ומן הכתוב ומדברי חכמים שאין פירושו עין תחת עין עין ממש אלא דמים:

## פרק כב

### פסוק ב

**אם זרחה השמש עליו**. כלומר שנכנס שם ביום או שנתעכב שם עד הבקר:
**דמים לו**. חיוב מיתה יש לכל מי שימיתנו. לפי שלא נמצא שבא על עסקי נפשות. ובודאי לא יהרוג שכבר הוא יודע שהכל יודעין בו ויתפשוהו להריגה:

## פרק כג

### פסוק כ

**הנה אנכי שולח מלאך לפניך**. המלאך הזה הוא מיכאל השר הגדול כענין שאמר גבריאל לדניאל (דניאל י"ב) ובעת ההיא יעמוד מיכאל השר הגדול העומד על בני עמך, וכתיב (שם י') אין אחד מתחזק עמי על אלה כי אם מיכאל שרכם והוא שנראה ליהושע והוא שאמר לו (יהושע ה') אני שר צבא ד' עתה באתי. ופירשו רז"ל (סנהדרין ל"ח ב') כי מי שיזכור בו כי שמי בקרבו ביאורו שנקרא שר צבא ד' כענין שכתוב (מלכים א' ח') כי שמך נקרא על הבית הזה. שנקרא בית ד'.
ומה שאמר **כי לא ישא לפשעכם** כלומר יש לכם להשמר מפניו שלא תחטאו. שאף על פי שאני שולחו איני שולחו לשאת עון כי אני הנושא והמוחה. כמו שאמר הכתוב (ישעיה מ"ג) אנכי אנכי הוא מוחה פשעיך:

## פרק כד

### פסוק ג

**כל הדברים אשר דבר ד' נעשה**. נעשה הוא כוללת מצות עשה ומצות לא תעשה. כי הנמנע מלעשות דבר שהוזהר עליו שלא לעשותו יקרא שעשה מצוה שהרי קיים האזהרה שהוזהר עליה, ומקרא מלא הוא (תהלים קיט ג) אַף לֹא פָּעֲלוּ עַוְלָה בִּדְרָכָיו הָלָכוּ. באר הכתוב כשלא פעלו עולה הרי הוא כאלו בדרכיו הלכו:

### פסוק ח

**ויקח משה את הדם ויזרוק על העם**. הזה הדם עליהם כדי שיכנסו בברית עם הקדוש ברוך הוא בדם. ואותו כתם הדם שעל בגדיהם קרא הכתוב עדי. לפי שהיה עדי להם וכבוד גדול. והיה להם עדות ואות שנכנסו בבריתו של הקדוש ב"ה ועל כן כשחטאו בעגל ועברו על הברית אמר להם (שמות ל"ג) הורד עדיך מעליך. כלומר שיסורו מעליהם אותם הבגדים שהיו עדי להם. וזהו שאמר (שם) ויתנצלו בני ישראל את עדים. ואותם הבגדים שנזרק עליהם דם הברית שהיה עדות ואות בין הקדוש ברוך הוא וביניהם. ולמה כרת הקדוש ברוך הוא עמהם ברית בדם. רמז להם אם אתה מקיימים התורה מוטב. ואם לאו הריני מתיר דמכם לכרת ולמיתה:

## פרק כה

### פסוק לט

**ככר זהב טהור יעשה אותה את כל הכלים האלה**. יש רמז בכלים האלה. כי הארון רמז לצדיק החכם שהוא צריך להיות תוכו כברו. כשם שהיה הארון מצופה זהב מבית ומחוץ. וכשם שקרקעית הארון אמתים וחצי על (אמתים) [אמה] וחצי. בתשבורת ארבע אמות פחות רובע אמה כן הצדיק צריך לגרוע מנו מארבעה יסודות שבגוף ויוסיף בצדקו ובמעשים טובים. וכשם שקירות הארון היו י"ב אמות. לפי שקירות הארוכות הן ז' אמות וחצי והקירות שעל הרוחב ד' אמות וחצי. כן הצדיק ראוי לקיים י"ב דברים המפורשים במזמור ד' מי יגור באהלך (תהילים ט"ו:א'): למעלה מן הצדיקים מעלת הנביאים. וכנגדן הכפרת אשר על הארון רמז לנביאים שהם למעלה מן הצדיקים. והיתה הכפרת זהב כלו. וכן הנביא כלו צדק שנאמר (משלי ה':ז') ובצדק כל אמרי פי: כרובים שעל הכפרת רמז למלאכים שהם למעלה מן הנביאים. והם פורשים כנפים למעלה רמז לשכינה שהיא למעלה מן המלאכים. כי המלאכים כסא כבוד לקבל כבוד השכינה. וזהו שכתב אל הכפרת יהיו פני הכרובים. שהיה מסתכלין למטה בכפרת ולא היו

רשאין להסתכל למעלה. הקדוש ברוך הוא למעלה מהכל. שנאמר (שמואל ב ו׳:ב׳) אשר נקרא שם שם ד' צבאות יושב הכרובים עליו. וכן עשה שלמה במקדש כרובים של עץ. שנאמר (מלכים א ו׳:כ״ג) ויעש בדבר שני כרובים עצי שמן. והשלחן כנגד מלכי ישראל שמסדרין על שלחנם רבי ישראל שנאמר (שם ב') ולבני ברזילי הגלעדי. תעשה חסד והיו באכלי שלחנך. וכתוב (שם ד') ויהי לחם שלמה ליום אחד וגו' והיה מצופה זהב טהור. כענין שמלכות שאינה עשויה אלא לפנים. כגון שאול שאמר לשמואל (שמואל א ט״ו:ל׳) כבדני נא נגד זקני עמי ונגד ישראל. והיה אמתים ארכו כנגד שני דברים שצריכין מן המלך. המשפט והמלחמה שנאמר (שם ח') ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמתנו. שיעור קירותיו תשע אמות כנגד תשע מצות שנצטוה המלך (דברים י״ז:ט״ז) א' לא ירבה לו סוסים. ב' ולא ישיב את העם מצרימה. ג' ולא ירבה לו נשים. ד' ולא יסור לבבו. ה' וכסף וזהב לא ירבה לו. ו' וכתב לו את משנה התורה הזאת. ז' וקרא בו כל ימי חייו. ח' לבלתי רום לבבו מאחיו. ט' ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאל. והיתה משמשת לשמור מה שבשלחן כנגד הכהנים והנביאים ששומרים את המלכות שלא יכשלו. שנאמר (דברי הימים ב כ״ד:ב׳) ויעש יואש הישר בעיני ד' כל ימי יהוידע הכהן. וכתיב בעזיהו (שם כ"ו) ויהיה לדרוש אלהים בימי זכריהו המבין בראות האלהים. וכלל הדברים בכלים האלה. הארון והשלחן והמנורה ומזבח העולה ומזבח הזהב. הארון כנגד הצדיקים תופשי התורה. השלחן נגד מלכי ישראל. המנורה כנגד חכמי ישראל. מזבח הזהב כנגד הכהנים. מזבח העולה כנגד ישראל:

## פרק כט

### פסוק מ

**ונסך רביעית ההין יין לכבש האחד**. כיון ששחה לנסך הניף הסגן בסודרין והקש בן ארזא בצלצל. ודברו הלוים בשיר. הגיעו לפרק תקעו והשתחוו העם. על כל פרק תקיעה ועל כל תקיעה השתחויה. וזהו שכתוב מפורש (דברי הימים ב' כ"ט) וכל הקהל משתחוים והשיר משורר והחצוצרות מחצצרים הכל עד לכלות העולה. וככלות להעלות כרעו המלך וכל הנמצאים אתו וישתחוו. והיו הלוים משוררים במקדש על הקרבנות בכל יום ויום. השיר שהיו אומרים באחד בשבת (תהלים כ"ד) לד' הארץ ומלאה וזהו כנגד בריאת העולם שכתוב (בראשית א') והארץ היתה תהו ובהו. ויבא מלך הכבוד כנגד ויאמר אלהים יהי אור שכבוד השכינה אור גדול. בשני (תהילים מ״ח:א׳-ב׳) שיר מזמור לבני קרח גדול ד' ומהולל מאוד בעיר אלהינו וגו'. וכתיב אלהים בארמנותיה נודע למשגב.

שהבדיל בין המקדש ובין קדש הקדשים בין עזרת הכהנים ובין עזרת ישראל שהם ארמנותיה. כנגד יום שנה שבו הובדלו מים העליונים מן התחתונים. שנאמר (בראשית א') ויהי מבדיל בין מים למים. בשלישי (תהלים פ"ב) מזמור לאסף אלהים נצב בעדת אל. וכתיב שפטו דל ויתום עני ורש הצדיקו. כלומר שיתקבצו השופטים לדון כל אחד ואחד כראוי לו וזה כנגד יקוו המים שכתוב בו (בראשית א') ועץ עושה פרי למינהו אכן כאדם תמותון כלומר בראתי אל האדם גן עדן. וכיון שחטא נטרד משם. ברביעי (תהלים צ"ד) אל נקמות ד' כנגד עובדי חמה ולבנה שנבראו ביום רביעי וכתיב אשיב נקם לצריו. בחמישי (שם פ"א) למנצח על הגתית לאסף הרנינו לאלהים עוזנו וכתיב בו המעלך מארץ מצרים. והיה פרעה דומה לתנין שנאמר (יחזקאל כ"ט:ג') התנים הגדול. ובו ביום כתיב (בראשית א') ויברא אלהים את התנינים הגדולים. בששי (תהילים צ"ג:א') ד' מלך גאות לבש. כנגד בריאתו. שנאמר (בראשית א') בצלמנו כדמותנו וירדו והוא לבדו יתעלה שמו גאה על כל גאים ורודה על כל הרודים. וכתיב עוד אף תכון תבל בל תמוט. בשביעי (תהילים צ"ב:א') מזמור שיר ליום השבת וכתיב בו שתולים בית ד'. ויתכן שיש באלו השירות יותר ממה הזכרנו מן הראיות שהם כנגד ימי בראשית:

## פרק לב

### פסוק ד

**ויעשהו עגל מסכה**. יש עובדי ע"ז בגוונין הרבה. יש מי שפסלו צורת אדם. ויש שעשה צורת כרוב או צורת בהמה או חיה או עוף כענין שכתוב (מלכים ב' י"ז) ואנשי בבל עשו את סכות בנות ואנשי כות עשו את נרגל. ואנשי חמת עשו את אשימא. והעוים עשו את נבחז ואת תרתק. והספרוים שורפים את בניהם באש לאדרמלך וענמלך. כולן שמות פסילים הם. סכות בנות. תרנגולות ואפרוחים. נרגל תרנגול הבר הוא השכוי. אשומא הוא חתול. נבחן כלב. תרתק חמור. אדרמלך קוף. ענמלך טווס. וקרוב אני לומר שנקראו הפסילים על שמות הכוכבים כענין שכתוב (עמוס ה') ונשאתם את סכות מלככם ואת כיון צלמכם ואת ככב אלהיכם אשר עשיתם לכם. סכת מלככם הם שמות הככבים. הוא שכתוב (ירמיה מ"ד) אנחנו מקטרים למלאכת השמים. קרא הככבים מלכות השמים. כיון צלמכם הוא הנקרא זחל שהוא שבתאי. ככב אלהיכם הוא משבעה ככבי לכת גם כן ויקרא כוכב חמה:

## פסוק טו

**ויפן וירד משה מן ההר**. מלמד שהיה משה פניו כלפי הענן. ירד כדרך עליה מה עליתו פניו אל הענן שעל ההר אף בירידתו כן. וכן היה גם כן ביום הכפורים יוצא מבית קדשי הקדשים. דתנן (יומא נ"ב ב') יצא ובא לו דרך כניסתו. וכן דרשו בו ויצא ועשה את עולתו ואל עולתו העם (ויקרא ט"ז) ויצא ועשה כאשר נכנס כן יצא ועשה את עולתו. וכן כתוב בשלמה (דה"י ב' א') ויבא שלמה לבמה אשר בגבעון ירושלים. ואף על פי שיש לומר כי זה שכתוב לבמה מן הבמה הוא כענין שכתוב (במדבר ל"א) הבאים למלחמה ובאורו מן המלחמה. אבל כך היה המעשה שהיה בשעת יצאתו ממנה נותן פניו אליה כמו שבא אליה שנאמר (תהלים ט"ז) שויתי ד' לנגדי תמיד. ומנין שהשכינה היתה בהר בשעת ירידת משה מן ההר. שנאמר (דברים ט') ואפן וארד מן ההר וההר בוער באש ושני לוחות הברית על שתי ידי. וכן התלמוד חייב כשיפטור מרבו שילך לאחוריו פניו כנגד רבו עד שיתכסה ממנו (יומא שם) וכן מנהג כל ישראל עד עכשיו כשמשלימין תפלתם נמשכים לאחוריהם שלש פסיעות:

**ויפן**. שהיה יוצא לאחריו פנים כנגד פנים כתלמיד הנפטר מרבו וכמו שנהגו בתפלה (דרשות ר"י אבן שועיב):

## פסוק לה

**על אשר עשו את העגל**. יש עובדי ע"ז בגוונין הרבה. יש מי שפסלו צורת אדם. ויש שעשה צורת כרוב או צורת בהמה או חיה או עוף כענין שכתוב (מלכים ב' י"ז) ואנשי בבל עשו את סכות בנות ואנשי כות עשו את נרגל. ואנשי חמת עשו את אשימא. והעוים עשו את נבחז ואת תרתק. והספרוים שורפים את בניהם באש לאדרמלך וענמלך. כולן שמות פסילים הם. סכות בנות. תרנגולות ואפרוחים. נרגל תרנגול הבר הוא השכוי. אשומא הוא חתול. נבחן כלב. תרתק חמור. אדרמלך קוף. ענמלך טווס. וקרוב אני לומר שנקראו הפסילים על שמות הכוכבים כענין שכתוב (עמוס ה') ונשאתם את סכות מלככם ואת כיון צלמכם ואת ככב אלהיכם אשר עשיתם לכם. סכת מלככם הם שמות הככבים. הוא שכתוב (ירמיה מ"ד) אנחנו מקטרים למלאכת השמים. קרא הככבים מלכות השמים. כיון צלמכם הוא הנקרא זחל שהוא שבתאי. ככב אלהיכם הוא משבעה ככבי לכת גם כן ויקרא כוכב חמה:

# פרק לג

## פסוק ה

**ועתה הורד עדיך מעליך**. הם המלבושים שלהם שנזרק עליהם דם הברית. והוא דם הקרבנות שהקריבו הבכורות בסיני ונקראו עדי לישראל ותפארת וכבוד גדול. בהיות בהם הדם ההוא אות וסימן לקבלת בריתו של הקדוש ברוך הוא וכבר הזכרתי זה בסדר ואלה המשפטים: